VÁROSOK

Kovács Zoltán, Beluszky Pál, Tóth Géza, Egedy Tamás

A városállomány formálódása a Kárpát-medencében

Népességszámuk, a területi munkamegosztásban (településhierarchiában) betöltött szerepük, valamint szervező-irányító funkciójuk révén a településhálózaton belül kitüntetett szerepet játszanak a városok. Azt, hogy melyik település számít városnak egy országban, a jogrend és a történelmi hagyományok döntik el. E tekintetben is eltérések jöttek létre a Kárpát-medencében a trianoni határok meghúzása és az egységes államtér felbomlása után. Az ausztriai Őrvidéken és az Ukrajnához tartozó Kárpátalján például kétféle városi cím van érvényben. Az összesen 318 településsel rendelkező Őrvidéken a 13, hivatalosan is városi jogállású település mellett 67 vásárvárost (Martktgemeinde) tartanak számon, némelyikük piactartó joga a 14–15. századig nyúlik vissza. Többségük ezer főnél népesebb, bár a legkisebb, a Kismarton melletti Lorettom, csupán 475 lakossal rendelkezik (2018). Kárpátalján a 609 település közül 11-nek van városi jogállása, de mellettük 19 városi jellegű (mezővárosi) települést is nyilvántartanak. Ha csak a hivatalos titulust vesszük figyelembe, akkor a Kárpát-medencében 774 várost találunk, az előzőek mellett Magyarországon 346, Szlovákiában 141; Erdély és a Partium területén 143, Vajdaságban 53, Pannon-Horvátországban 64, a Muravidéken 3 van. Ha tágabb a lehatárolás, akkor a városok száma 860. A továbbiakban csak a ténylegesen városi jogállással rendelkező szűkebb településkörrel foglalkozunk 2.

A városok száma és az ott élő népesség aránya együttesen jelenti az *urbanizáció* (más néven városodottság) szintjét egy-egy földrajzi területen. A Kárpát-medencében a városlakók aránya 57,7%, ami elmarad Európa hasonló mutatójától (73%). A városfejlődés múltbéli különbségeiből adódik, hogy amíg Nyugat-Európa államai többnyire 80% feletti értékekkel rendelkeznek, addig Kelet- és különösen Délkelet-Európa országaiban a városodottság szintje nem éri el a 60%-ot sem (pl. Bosznia-Hercegovina: 40%, Moldova: 45%, Románia: 54%, Szerbia: 55%). Ugyanakkor a Kárpát-medencén belül is számottevő különbségeket fedezhetünk fel. A városodottság szintje a Budapestet is magában foglaló mai országterületen a legmagasabb (70,5%). A Vajdaság (60,9%), Szlovákia (53,3%), Erdély és a Partium (52,1%), valamint Pannon-Horvátország (51,5%) ettől tíz-húsz százalékkal elmarad. Az urbanizáció szintje az erősen városhiányosnak számító Őrvidéken (19,5%), a Muravidéken (20%) és Kárpátalján (26,7%) a legalacsonyabb. Esetükben a történelmileg kialakult piacközpontok, nagyobb városok trianoni elszakítása máig érezteti hatását.

A városi cím megszerzése történelmileg hosszú, soktényezős folyamat. Valódi *városok* kiemelkedésére a Kárpát-medencében a 12. század végéig, 13. század elejéig alig volt lehetőség, mert hiányzott a jelentősebb volumenű árutermelés és a középkori városi polgárság legnépesebb csoportja, a kézművesréteg. Csupán Esztergom és (Székes)Fehérvár, az ország vezető uralkodói, egyházi és gazdasági központjai feleltek meg a nyugat-európai értelemben vett városoknak. Kettejük mellett a kialakuló igazgatási (ispáni várak) és egyházi (püspöki) központok jelentették a lassú városfejlődés első csíráit. A *valódi városok* kialakulásának feltételei – az árutermelés terjedése, a földrajzi munkamegosztás kialakulása, a tatárjárás után a védelmi szerepkör felértékelődése, a bányászat fellendülése, az ország lakosságszámának és népsűrűségének a növekedése révén – a 13. századra jöttek létre. Az uralkodók *szabad királyi városi* cím s árumegállító jog adományozásával támogatták a városodást. A középkorban a legjelentősebb Kárpát-medencei városok lélekszáma 5 és 10 ezer fő közé emelkedett, csak Pest és Buda együttes lakosságszáma haladta meg ezt az értéket. A szabad királyi városok mellett gyorsan nőtt az úgynevezett *mezővárosok* – oppidumok – jelentősége és száma is. Az ország „urbanizálódásához" járultak hozzá az idegen földről, elsősorban a német tartományokból érkezett telepesek, akik a felvidéki Szepesség, az erdélyi Szászföld területén viszonylag sűrű városhálózatot hoztak létre. Ezt a fejlődést akasztotta meg a 16–17. századi török dúlás, majd az azt követő lassú rekonstrukció.

A modern városfejlesztő tényezők, a polgári (tőkés) átalakulás első jelei a 18–19. század fordulójától mutatkoztak, ekkortól kezdve formálták át a Kárpát-medence városállományát. A polgárosodás, az ipari kapitalista modernizáció velejárójaként, a kiegyezés (1867) után a magyar jogrendben is megjelent a modern városfogalom. Az 1870. évi XLII. és 1876. évi XX. törvénycikkek hatására megszűnt a szabad királyi városok és mezővárosok kettőssége, az új közigazgatási rendszerben 131 település kapott városi jogokat. A szabad királyi városokból 22 törvényhatósági jogú, 51 rendezett tanácsú város lett, 7 pedig elveszítette városi jogállását. A 719 (!), városi funkciókkal gyakran egyáltalán nem rendelkező mezőváros közül kettő vált törvényhatósági (a megyékkel azonos) jogállásúvá, 56 pedig rendezett tanácsú város lett. Az új jogi besorolásokat figyelembe véve a városi népesség száma a Magyar Királyság területén 1857 és 1910 között 1,6 millióról 3,7 millióra növekedett. Ez ugyan tekintélyes gyarapodás (130%-os növekedés), de a városi népesség aránya még így is 13,4%-ról csak 20,4%-ra emelkedett 1.

1918–19-ben a Kárpát-medence új államfelosztása nem volt tekintettel a városok természetes vonzáskörzetére, kiterjedt területek váltak városhiányossá az új államhatárok mindkét oldalán. Magyarország összezsugorodott területén 43 város maradt (11 törvényhatósági jogú és 32 rendezett tanácsú), viszont az ország urbanizációs szintje – jórészt Budapest jóvoltából – 1920-ra 31,4/%-ra emelkedett. A két világháború között a hiányzó közlekedési kapcsolatok kiépítése, a közigazgatás megszervezése, a tulajdonviszonyok rendezése, 1929–1932 között a világgazdasági válság kezelése, majd 1938-tól a sorozatos határrevíziók nem kedveztek a városfejlődésnek. Ennek megfelelően a mai országterületen a városok száma 1945-ig csupán 9-cel gyarapodott és 52-re nőtt, miközben a városlakók aránya alig emelkedett (32,3%). A környező utódállamok az átlagosnál alacsonyabb urbanizációs szintet örököltek az Osztrák–Magyar Monarchiától. A két világháború közötti időszakban ezért a magyarországit meghaladó mértékben, 5-7%-ponttal emelkedett e régiókban a városi lakosság aránya, amiben a közigazgatási változások, köztük a várossá nyilvánítás is nagy szerepet játszott.

A II. világháború után az urbanizáció üteme a Kárpát-medencében számottevően felgyorsult, aminek egyik oka a városok körének tudatos bővítése volt. 1945 és 1990 között a városok száma Magyarországon 52-ről 166-ra nőtt, ezzel megháromszorozódott, miközben a városlakók aránya 32%-ról 62%-ra emelkedett. Ugyanezen időszak alatt a városok száma az ausztriai Őrvidéken 6-ról 10-re, Szlovákiában 83-ról 136-ra, Kárpátalján 6-ról 10-re, a Vajdaságban 9-ről 47-re, Erdélyben és a Partiumban 75-ről 118-ra nőtt. A városállomány számos új ipari központtal, ún. „újvárossal" (pl. Dunaújváros vagy Szlovákiában Nova Dubnica/Újtölgyes) vagy ipari funkcióiban megerősített centrummal (pl. Tatabánya, Ózd, Komló) bővült 1. A városállomány dinamikus bővülésének köszönhetően a rendszerváltozás kezdetére a városlakók aránya Erdély és a Partium területén elérte az 57%-ot, Szlovákiában az 56,8%-ot, a Vajdaságban az 55,7%-ot, míg Kárpátalján a 41,1%-ot. Ezzel az utódállamok urbanizációs szintje megközelítette a magyarországi értéket. A rendszerváltozás után a Romániához tartozó területeken 22, Szlovákiában 5, az Őrvidéken 3, a Kárpátalján 1 település (Perecsény) nyert el városi jogállást, a Vajdaságban nem történt ilyen. Ezzel szemben Magyarországon a parttalanná váló és sok esetben indokolatlan várossá nyilvánítások során 180 (!) új város keletkezett. Ez a városi cím leértékelődéséhez vezetett, ezért a 70,5%-os magyar urbanizációs mutató is ennek fényében értelmezendő. Az elmúlt években a politikai aspirációk

1 *Az 1950-ben alapított Dunaújváros (korabeli nevén Sztálinváros) magán viseli a modernista építészet jegyeit*

1 A VÁROSI NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ÉS ARÁNYÁNAK VÁLTOZÁSA (1857–1910)*

Lakóhely	1857		1870		1890		1900		1910	
	száma (ezer fő)	aránya (%)	száma (ezer fő)	aránya (%)	száma (ezer fő)	aránya (%)	száma (ezer fő)	aránya (%)	száma (ezer fő)	aránya (%)
Budapest	187	1,5	271	2,0	492	3,2	716	4,3	880	4,8
Városok	1 439	11,9	1 736	12,8	2 083	13,7	2 307	13,8	2 846	15,6
Községek	10 489	86,6	11 572	85,2	12 588	83,1	13 698	81,9	14 538	79,6
Összesen	***12 115***	***100***	***13 579***	***100***	***15 163***	***100***	***16 721***	***100***	***18 264***	***100***

*Csak a Magyar Királyság területén, Horvát-Szlavónország nélkül

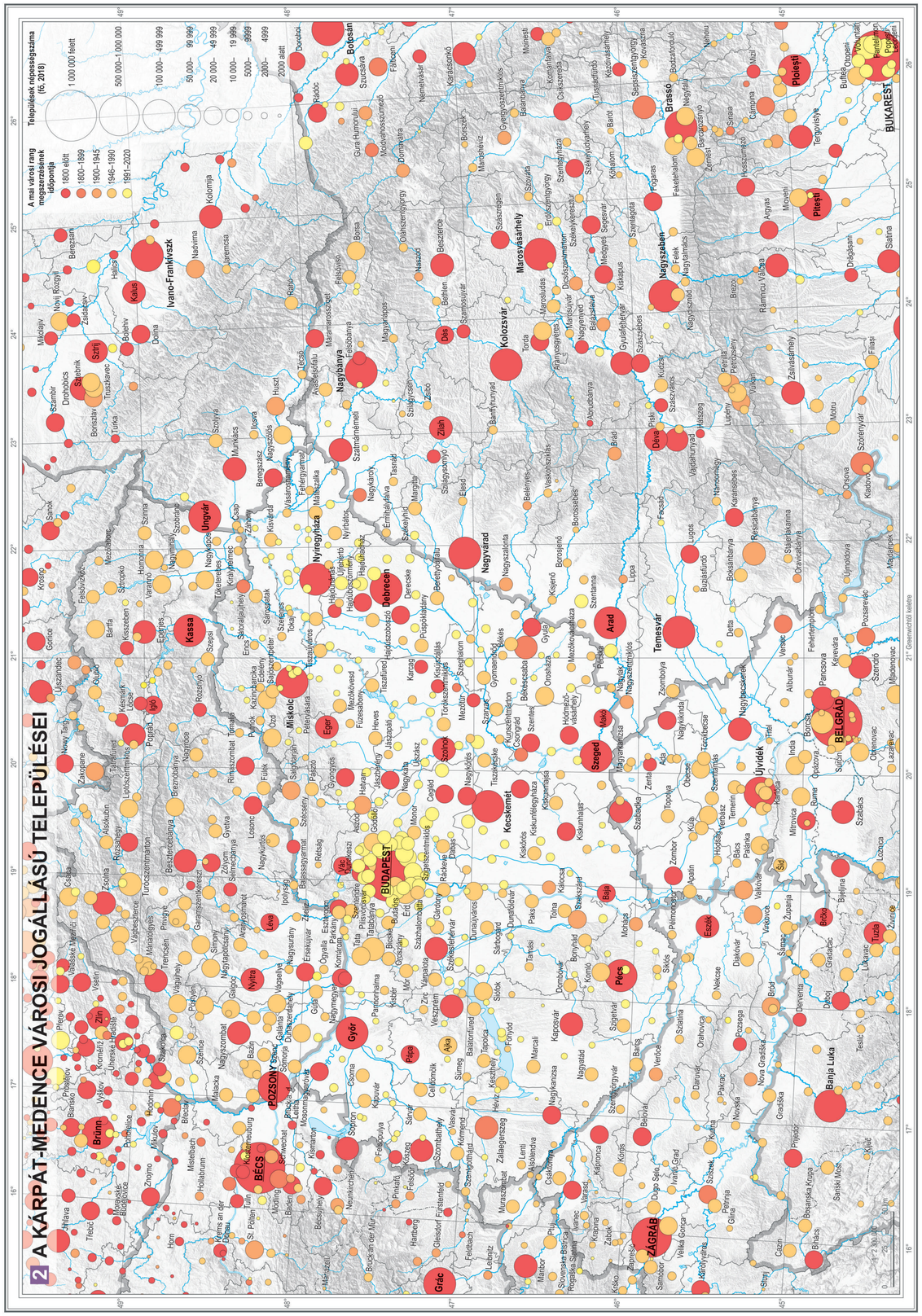
2 A KÁRPÁT-MEDENCE VÁROSI JOGÁLLÁSÚ TELEPÜLÉSEI
A mai városi rang megszerzésének időpontja
1800 előtt
1800–1899
1900–1945
1946–1990
1991–2020
Települések népességszáma (fő, 2018)
1 000 000 felett
500 000–1 000 000
100 000–499 999
50 000–99 999
20 000–49 999
10 000–19 999
5000–9999
2000–4999
2000 alatt
BUDAPEST
BÉCS
POZSONY
BELGRÁD
ZÁGRÁB
BUKAREST
Debrecen
Miskolc
Szeged
Pécs
Győr
Nyíregyháza
Kecskemét
Szombathely
Eger
Szolnok
Tatabánya
Kaposvár
Szekszárd
Salgótarján
Zalaegerszeg
Nagykanizsa
Dunaújváros
Hódmezővásárhely
Cegléd
Gödöllő
Vác
Érd
Budaörs
Szentendre
Visegrád
Esztergom
Tata
Oroszlány
Komárom
Mohács
Siófok
Keszthely
Sopron
Szombathely
Szentgotthárd
Jászberény
Karcag
Tiszafüred
Mezőkövesd
Füzesabony
Heves
Jászapáti
Nagykőrös
Kecskemét
Kiskunfélegyháza
Kiskunhalas
Kiskőrös
Kiskunmajsa
Baja
Szekszárd
Bonyhád
Dombóvár
Paks
Tolna
Kalocsa
Tamási
Szigetvár
Marcali
Barcs
Verőce
Nagyatád
Siófok
Balatonfüred
Tapolca
Sümeg
Ajka
Celldömölk
Veszprém
Várpalota
Pápa
Csorna
Kőszeg
Sárvár
Szombathely
Vasvár
Szentgotthárd
Körmend
Szigetvár
Szekszárd
Szeged
Makó
Mezőkovácsháza
Orosháza
Szentes
Gyula
Békéscsaba
Szarvas
Mezőtúr
Karcag
Tiszafüred
Kisújszállás
Törökszentmiklós
Szolnok
Mezőtúr
Szarvas
Gyomaendrőd
Békés
Szeghalom
Tiszafüred
Tiszaörs
Tiszaújváros
Hajdúszoboszló
Püspökladány
Berettyóújfalu
Debrecen
Derecske
Tiszacsege
Ibrány
Nyíregyháza
Mátészalka
Vásárosnamény
Fehérgyarmat
Szatmárnémeti
Nagybánya
Baia Mare
Satu Mare
Carei
Oradea
Salonta
Beiuș
Gurahonț
Lugoj
Timișoara
Deva
Hunedoara
Orșova
Drobeta-Turnu Severin
Caracal
Slatina
Pitești
Ploiești
Târgoviște
Giurgiu
Alexandria
Zimnicea
Roșiori de Vede
Turnu Măgurele
Oltenița
Lehliu Gară
Fetești
Slobozia
Urziceni
Hârșova
Medgidia
Constanța
Mangalia
Tulcea
Sfântu Gheorghe
Miercurea Ciuc
Odorheiul Secuiesc
Sighișoara
Târgu Mureș
Reșița
Caransebeș
Bistrița
Sibiu
Cluj-Napoca
Zalău
Baia Mare
Satu Mare
Sighetul Marmației
Vișeu de Sus
Dej
Gherla
Turda
Alba Iulia
Aiud
Cugir
Orăștie
Petroșani
Vulcan
Lupeni
Uricani
Târgu Jiu
Bușteni
Sinaia
Predeal
Zărnești
Codlea
Săcele
Brașov
Fagaras
Făgăraș
Sebeș
Avrig
Mediaș
Copșa Mică
Cisnădie
Agnita
Miercurea Sibiului
Ocna Sibiului
Ocna Mureș
Luduș
Sovata
Târgu Secuiesc
Adjud
Focșani
Mărășești
Bârlad
Huși
Vaslui
Roman
Piatra Neamț
Bacău
Onești
Moinești
Târgu Ocna
Comănești
Gheorghieni
Miercurea Ciuc
Sfântu Gheorghe
Baraolt
Covasna
Zărnești
Câmpulung
Curtea de Argeș
Pitești
Ploiești
Mizil
Urziceni
Slobozia
Feteștilor
Hârșova
Medgidia
Constanța
Mangalia
Tulcea
Sulina
Galați
Brăila
Focșani
Adjud

megtörni látszanak, utoljára 2013-ban avattak új várost Magyarországon.

A városállomány csúcsán a legnagyobb, 50 ezer főnél népesebb városok állnak. 2019-ben a Kárpát-medencében 52 ilyen települést találunk, közülük 19 Magyarország mai területén, 16 Erdélyben és a Partiumban, 10 Szlovákiában, 3 a Vajdaságban (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek), 2 Kárpátalján (Ungvár, Munkács) található **3**. A térség városhálózatának I. világháború előtti fejletlenségét jelzi, hogy az 1910-es népszámlálás alkalmával még csupán 13 olyan várost írtak össze, amely 50 ezer főnél népesebb volt. A gyorsan növekvő, 861 ezer fős Budapest, valamint Pozsony, Zágráb és Miskolc kivételével többnyire kiterjedt határral rendelkező alföldi mezővárosok voltak (pl. Szabadka, Szeged, Hódmezővásárhely, Debrecen), keresőik többségét a mezőgazdaság foglalkoztatta, s lakosságuk nem kis hányada a környező tanyavilágban élt. A megkésett urbanizációt az I. világháború derékba törte, a két világháború között akadozott a városfejlődés. Az 50 ezer főnél nagyobb városok száma a Kárpát-medencében 1950-ig 17-re nőtt. A nagyvárossá növekvő települések között egyaránt találunk ipari centrumokat (pl. Győr, Kassa, Kolozsvár, Brassó) és alföldi mezővárosokat (Kecskemét, Nyíregyháza). Közös vonásuk, hogy igazgatási szerepkörük megerősödött, az utódállamok számos, regionális szerepkört betöltő intézménnyel látták el őket. A szocialista korszak kezdetén a gyors népességnövekedés, valamint az erőltetett iparosítás okozta növekvő falu – város vándorlás eredményeként felgyorsult a térség urbanizációja. Látványosan nőtt az 50 ezer fő feletti városok száma, s 1990-re 56-ra emelkedett. A mai országterületen számuk 8-ról 21-re nőtt, közöttük nagy számban találunk ipari funkcióikban megerősített megyeszékhelyeket (pl. Székesfehérvár, Tatabánya, Szolnok, Veszprém, Zalaegerszeg), s nagyvárossá nőtt a szocialista városfejlesztés eredményeként, a korszak végén 59 ezer lakosú Dunaújváros is. A rendszerváltozás után a kedvezőtlen demográfiai folyamatok, valamint az elvándorlás együttes következményeként kikerült az 50 ezres városok közül Dunaújváros, Nagykanizsa és Hódmezővásárhely, s csupán egyetlen településsel, a szuburbanizáció nyomán nagyra nőtt Érddel bővült a hazai városok elitköre.

A városok népességszámának alakulása

A városok népességszám-változása a Kárpát–Pannontérségben 1990 – 2018 között jelentős területi eltéréseket mutat **4**. Általános trendként fogalmazható meg, hogy az európai centrumtérségekhez közelebb fekvő, gazdaságilag prosperáló, épp ezért jelentős számú bevándorlót vonzó nyugati területek (Ausztria, Nyugat-Szlovákia, Nyugat-Dunántúl) városai, valamint a nagyvárosok (pl. Bécs, Budapest, Belgrád) környéki, szuburbanizáció által leginkább érintett városok lakosságszáma nőtt, míg a keletebbre, periférikus helyzetben fekvő térségek városai zsugorodtak. A városok népességszáma a szűkebb értelemben vett Kárpát-medencében 1990 óta közel másfél millióval (–8,2%) csökkent. E mögött az érték mögött azonban tetemes különbségek fedezhetők fel. Míg Erdély és a Partium városa a nagyarányú elvándorlás miatt 18,3%-kal zsugorodtak, addig az Őrvidék városai 24,2%-kal nőttek. Magyarország városaiban 422 ezerrel kevesebben éltek 2018-ban, mint 1990-ben, ami 5,8%-os csökkenésnek felel meg. Leggyorsabb volt a csökkenés üteme korábbi iparvárosainkban (pl. Dunaújváros: –24,8%, Salgótarján: –24,7%, Miskolc: –20,8%), melyek korábbi népességüknek közel negyedét veszítették el az ipar leépülése és a munkahelyek tömeges megszűnése miatt. Mindeközben a Budapest előterében fekvő Veresegyház a szuburbanizáció következtében népességét közel megháromszorozta, Szigetszentmiklós megduplázta.

A városok népességszámát történelmi léptékben országos tendenciák (pl. gyáriparosodás, városrobbanás, szuburbanizáció) és helyi körülmények (pl. bányakincsek feltárása, az agrártevékenység munkaerőigényének csökkenése, háborús események, erőszakos kitelepítések) alakították, meglehetősen változatos módon. A városnövekedés általános jelenség, de ezen belül időről időre különbözik a változások iránya, üteme. Kilenc város példáján mutatjuk be a lehetséges népesedési típusokat az első hivatalos magyar népszámlálástól (1870) napjainkig **5**. Folyamatos, máig tartó növekedés jellemző Újvidékre és a budapesti agglomeráció városára, Budaörsre (az utóbbi esetében a II. világháború utáni népességszám-csökkenés a sváb lakosság kitelepítésének a következménye). 1980 után a Kárpát-medencében a szocialista jellegű városodás kifulladt, a városok növekedése általában megtorpant, számos város népességszáma csökkent kisebb-nagyobb mértékben. A leggyorsabb ütemben az erőteljesen iparosított városokban, mint Miskolc (1980-as népességszámának majd negyedét elveszítette mára) vagy Dunaújváros, a szocialista városok képviselője (városi karrierje 1950 táján robbanásszerűen indult),

3 50 EZER LAKOSNÁL NÉPESEBB VÁROSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

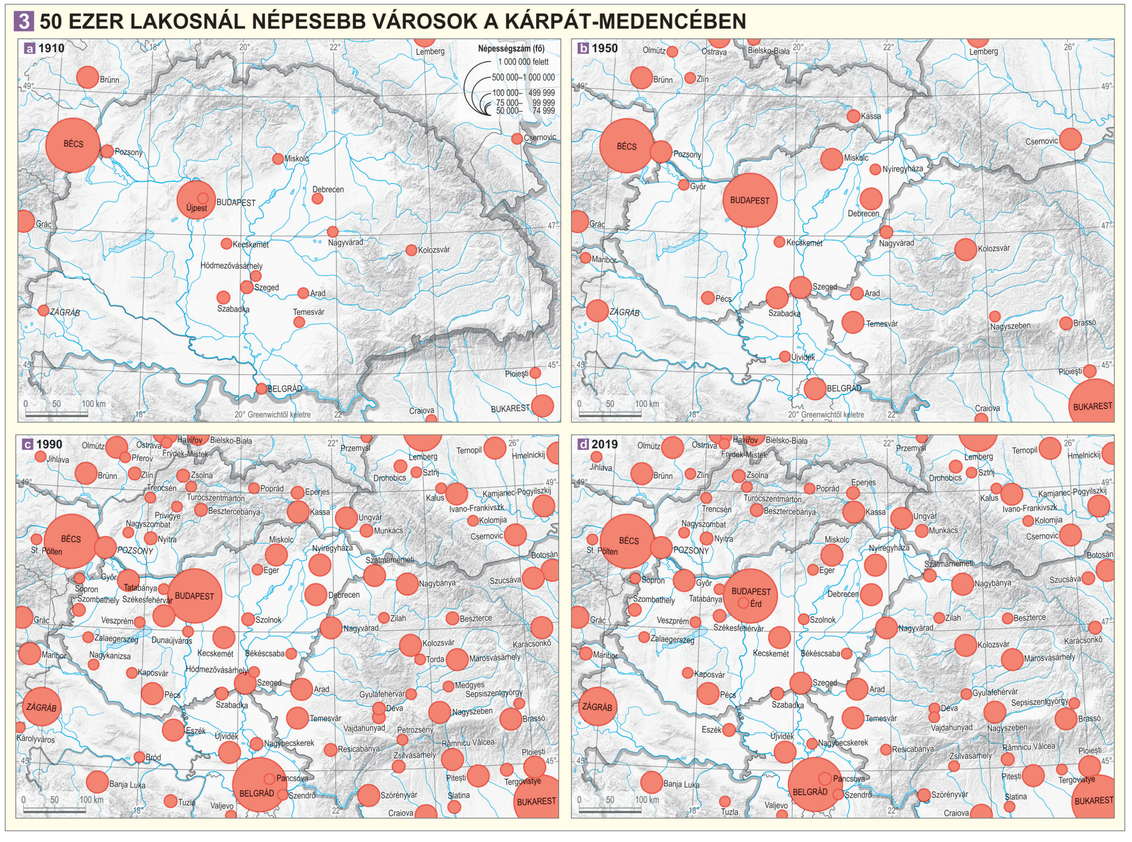

4 A VÁROSOK LÉLEKSZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN (1990–2018)

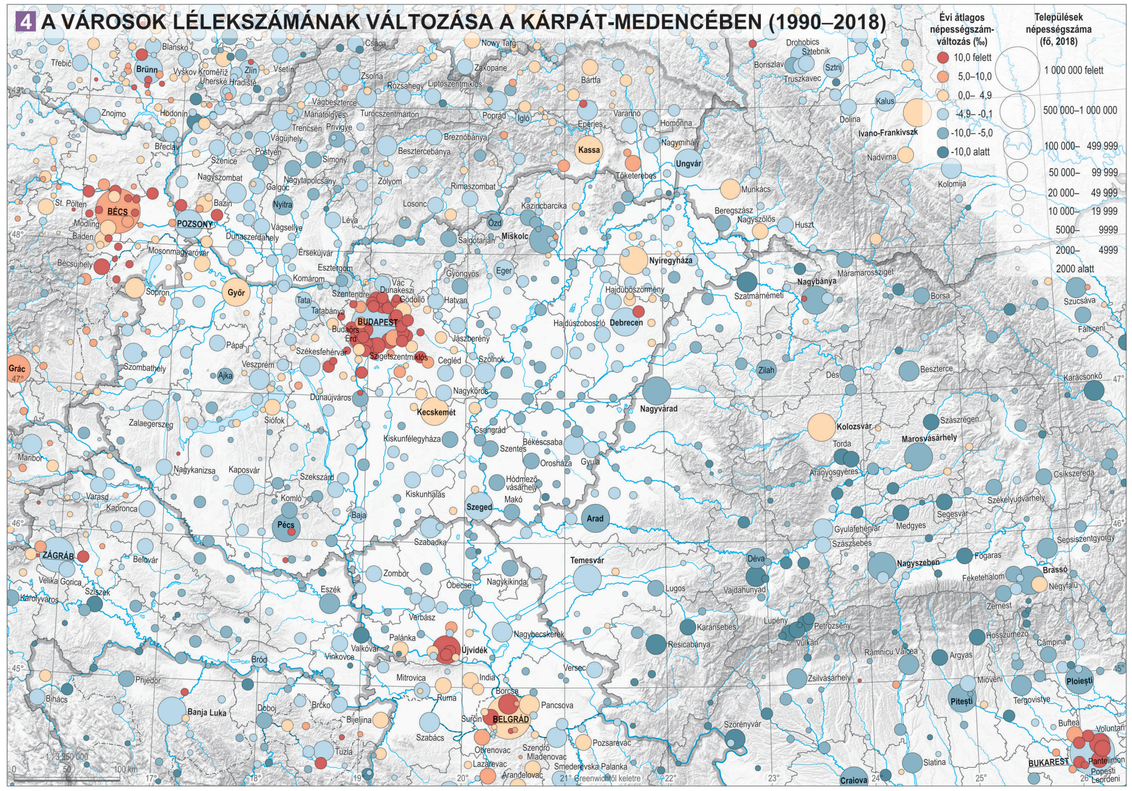

de jelentős mértékben csökkent Budapest lakosságszáma is, elsősorban a felgyorsuló szuburbanizáció nyomán. A Kárpát-medence további fővárosai (Pozsony, Zágráb) mérsékelt veszteséget könyvelhettek el, Kolozsvár lélekszáma a közelmúltban emelkedett. Hódmezővásárhely az alföldi mezővárosok népesedési modelljét követi: az I. világháborúig a belterjesedő mezőgazdaság munkaerőigénye növelte lakosságuk számát, utána több évtizedes stagnálás következett, majd a szocialista iparosítási kísérletek elmúltával népességfogyás mutatkozik.

A városok népességszámát közigazgatási határaik módosulása is befolyásolhatja **6**. Így a kiegyezés, de különösen a II. világháború után a közigazgatási határokat gyakorta megváltoztatták. Arra korábban is akadt példa, hogy a nagy határú mezővárosok területéből közigazgatásilag kivált egy-egy puszta, távoli tanyás határrész, tömegesen azonban a II. világháború után került sor ilyen közigazgatási beavatkozásra. A tanyavilág régóta ismert és sokasodó problémáit – a tanyavilág lakóinak elszigeteltsége, a közművesítés lehetetlensége, az iskoláztatás nehézségei – egyes határrészek önálló településsé (községgé) nyilvánításával, ún. tanyaközségek megszervezésével kívánták megoldani, a tanyavilág lakosságát az újonnan alakuló falvakba tömöríteni. Ezt a megoldást az 1940-es évek végén, az ötvenes években alkalmazták tömegesen; 1945 és 1960 között hozzávetőleg 170 új községet szerveztek meg az országban, többségüket az Alföldön.

Kecskemét városhatára 938 km²-ről 323 km²-re csökkent, az elcsatolt határrészeken tíz tanyaközséget szerveztek. (Hetényegyháza rövid önálló élet után 1982-ben visszatért Kecskemét közigazgatási keretei közé.) Az önállósult községek közül a legismertebb Bugac és a belőle 1989-ben kivált Bugacpusztaháza, területükön található a Kiskunsági Nemzeti Park bioszféra-rezervátuma (Bócsa – Bugac). A tanyaközségek lakosságának jelentős hányada – Bugacpusztaháza, Szentkirály, Helvécia esetében több mint a fele – ma is külterületen él.

Mozgalmasan alakult a II. világháború után *Szeged* közigazgatási területe. 815 km²-es határa mára 281 km²-re zsugorodott. Az 1950-es évek elején 9 tanyaközséget szerveztek tanyás határából (Csengele kb. 30 km-re esett a város központjától), közülük Mórahalom ma már városi címet visel. Szeged 1973-ban közigazgatásilag bekebelezte a közeli településeket, köztük az egykori kiskun mezőváros, Kiskundorozsmát (határa egy részéből az ötvenes években ugyancsak tanyaközségeket szerveztek), az olajbányászata miatt vonzó Algyőt, az Árpád-kori települést, Tápét, valamint Szőreget és Gyálarétet. Újabb fordulatként Algyő 1997-ben ismét az önálló községi lét mellett döntött.

Az ugyancsak kiterjedt tanyavilággal rendelkező, nagy határú (1910-ben közel 1000 km²!), a trianoni határmegvonás nyomán Jugoszláviához (ma Szerbia) került *Szabadka* hasonló közigazgatási beavatkozást

5 NÉHÁNY TIPIKUS VÁROS NÉPESSÉGSZÁM-VÁLTOZÁSA (1869–2018)

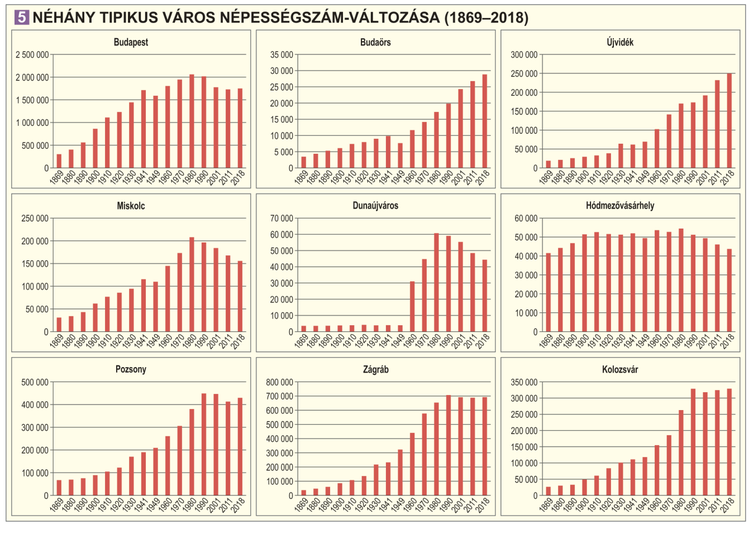

©CSFK Földrajztudományi Intézet, www.nemzetiatlasz.hu, Budapest, 2021

szenvedett el, mint magyarországi társai. Az új országhatár tanyavilágának egy részét Magyarországon hagyta; az anyatelepülés nélkül maradt tanyavilágból már az 1920-as évek elején három községet szerveztek (Csikéria, Kelebia, Tompa); az országhatár túloldalán a magyarországihoz hasonló meggondolások alapján és módon 14 új községet hoztak létre.

Más városok a hozzájuk csatolt községek révén növelték közigazgatási területüket és lakóik számát. Ez a folyamat részben a várostestek közigazgatási határokat átlépő növekedését, az agglomerálódást, szuburbanizációt követte, de a szocialista korszakban emellett bizonyos politikai szempontok is szerepet játszottak a határmódosításokban. Nagy-Budapest kialakítása (24, korábban önálló településből) is részben a munkásosztály szerepét kívánta növelni a fővárosban, s hasonló törekvések is motiválták a térképeink között szereplő „Nagy-Miskolc" kialakítását. *Miskolc*ot már 1945-ben egyesítették a több mint 20 ezer lakosú, az ország egyik legnagyobb nehézipari üzemét magában foglaló Diósgyőrrel (és Hejőcsabával). Majd 1950-ben a megyerendezéssel egy időben Miskolchoz csatolták Görömbölyt, Szirmát és Hámort. Végül Bükkszentlászló bekebelezése nyomán alakultak ki a város mai határai.

Az aprófalvas kistérség kisvárosi központját, *Szentgotthárd*ot, fennállásának 800 éves jubileuma alkalmából 1983-ban kívánták városi rangra emelni. Mivel az akkori előírások szerint a várossá nyilvánítás feltételei között 8 ezer fős népességszámküszöb szerepelt, ezért egy sor kis népességű környező falu – közöttük a határátkelő, Rábafüzes – közigazgatási hozzácsatolásával érték el a kívánt lélekszámot.

Zalaegerszeg az aprófalvakkal sűrűn megült zalai dombvidék központja, a II. világháború befejezését követő években mindössze 15 ezer körüli lakosságszámmal. A közeli kőolajmező termelésbe vétele után viharos növekedésnek indult (mára megnégyszerezte lakosságszámát), a terjeszkedő várostest egymás után érte el vagy közelítette meg a környező falvakat, melyeknek a lakossága is jobbára Zalaegerszegen dolgozott. (A város már a 19. században bekebelezte Olát, majd a két világháború között a Gépárdból és Neszeléből létrehozott Kaszaházát.) 1958-tól kezdve több ütemben további 13 környező község vált Zalaegerszeg részévé, utolsóként 1981-ben Botfa.

A városok hierarchikus rendszere

A város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; olyan település, ahol a lakosság nem mindennapi igényeit kielégítő intézmények, tevékenységek tömörülnek. A városoknak a településhálózatban betöltött szerepére leginkább a (város)hierarchiában elfoglalt pozíciójuk utal, a városok hierarchikus szintje pedig a városi funkciók mennyiségétől és választékától függ 7. Közéjük a tágabban értelmezett szolgáltatási ágaknak a nem mindennapos igényeket kielégítő intézményei és tevékenységei tartoznak.

A városhierarchia megállapítása céljából a városi intézmények és tevékenységek közül nyolcvannak a meglétét vagy hiányát vettük számba településenként. A hierarchikus kategóriák számát tapasztalati úton határoztuk meg; Budapesttel együtt hat hierarchikus kategóriát állítottunk fel; a hetedik kategóriába a városi szerepkörrel nem, de városi címmel rendelkező településeket soroltuk be. Az egyes városok arra a hierarchikus szintre kerültek, ahol még a szintjelző mutatók többségével rendelkeztek. A vizsgálat eredményei szerint jelenleg Magyarországon a következő városhierarchia-szintek léteznek:

Főváros:	1 település
Regionális központok:	5 település
Megyeközpontok:	14 település
Középvárosok:	38 település
Kisvárosok:	73 település
Összesen egyértelműen városi szerepkörű:	*131 település*
„Faluvárosok":	58 település
„Címzetes városok":	157 település

Egyértelműen megállapítható, hogy a városi szerepkörrel rendelkező és a városi címet viselő települések állománya között jelentős eltérések mutatkoznak: bő másfélszáz városi rangú település érdemleges városi szerepkört nem tölt be („címzetes városok"), további több mint félszáz település pedig átmenetet képez a városok és falvak között. Budapest helye a hierarchikus rangsor élén egyértelmű: az öt regionális központ a nagyvárosi funkciók terén messze leszakadva követi a fővárost. Budapest és a ma már vele szoros és sokoldalú kapcsolatban álló agglomerációja meghatározó súlyt képvisel mind az ország gazdaságában, mind társadalmi és politikai életében.

A regionális központok vonzásterülete ugyan több megyére is kiterjed, de ezek lélekszáma csak egymillió körül alakul. Ekkora népesség viszont nem tud fenntartani egy nagyvárost, s helyzetüket nem támogatja a kijelölt régiók szűk szerepköre sem. A regionális központok – soraikba nem került be a közép-dunántúli régió székhelye, Székesfehérvár – ma átlagosan 160 ezer lakosú, nagyvárosi funkciókkal (egyetem, klinikák, táblabíróságok, több bevásárlóközpont, számos bankfiók stb.) rendelkező városok.

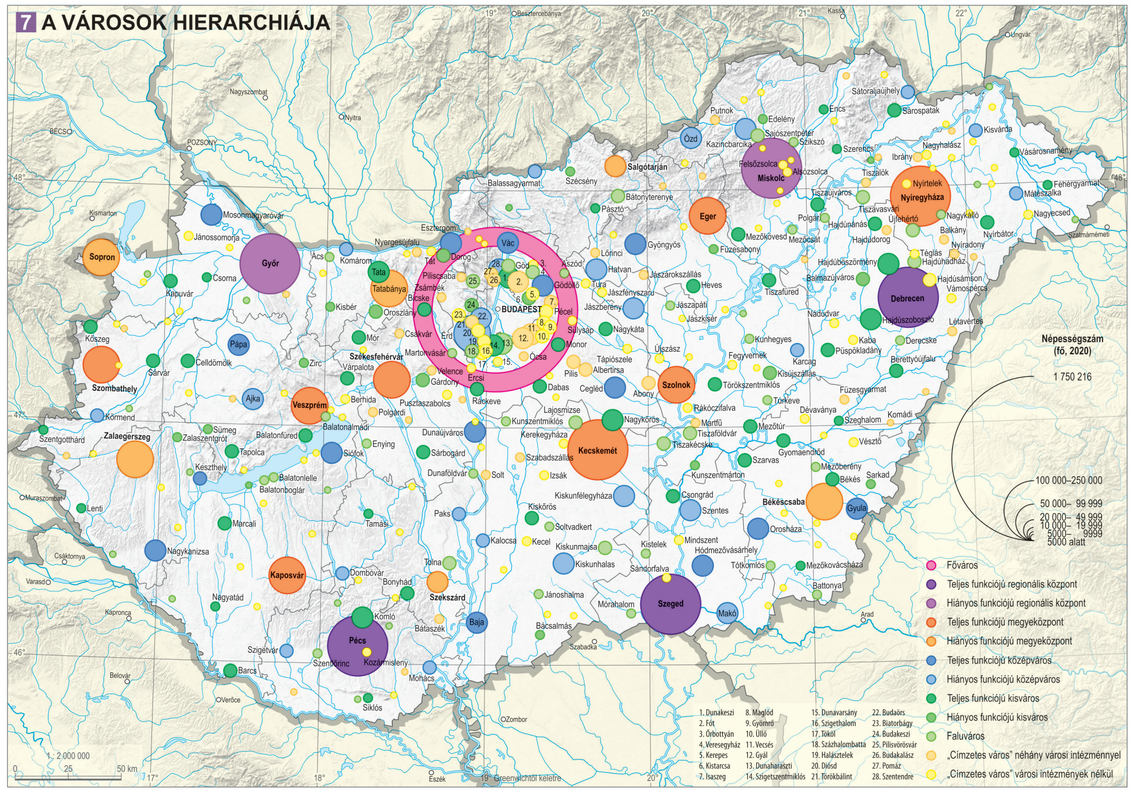
7 A VÁROSOK HIERARCHIÁJA
Népességszám (fő, 2020)
1 750 216
100 000–250 000
50 000– 99 999
20 000– 49 999
10 000– 19 999
5000– 9999
5000 alatt
Főváros
Teljes funkciójú regionális központ
Hiányos funkciójú regionális központ
Teljes funkciójú megyeközpont
Hiányos funkciójú megyeközpont
Teljes funkciójú középváros
Hiányos funkciójú középváros
Teljes funkciójú kisváros
Hiányos funkciójú kisváros
Faluváros
„Címzetes város" néhány városi intézménnyel
„Címzetes város" városi intézmények nélkül
BUDAPEST
Győr
Sopron
Tata
Tatabánya
Székesfehérvár
Veszprém
Zalaegerszeg
Szombathely
Pápa
Ajka
Keszthely
Nagykanizsa
Kaposvár
Pécs
Szekszárd
Baja
Szeged
Makó
Kecskemét
Szolnok
Gyula
Békéscsaba
Orosháza
Mezőkovácsháza
Battonya
Szentes
Csongrád
Mindszent
Hódmezővásárhely
Tiszaújváros
Miskolc
Eger
Salgótarján
Ózd
Szerencs
Sátoraljaújhely
Sárospatak
Kisvárda
Nyíregyháza
Nyíradony
Debrecen
Hajdúböszörmény
Hajdúszoboszló
Püspökladány
Berettyóújfalu
Mezőtúr
Karcag
Tiszafüred
Gyöngyös
Hatvan
Jászberény
Szolnok
Cegléd
Monor
Budaörs
Szigetszentmiklós
Szentendre
Vác
Gödöllő
Dunaújváros
Paks
Tamási
Dombóvár
Szekszárd
Bonyhád
Komló
Pécs
Mohács
Siklós
Szigetvár
Barcs
Szentlőrinc
Kozármisleny
Balatonfüred
Tapolca
Sümeg
Zalaszentgrót
Lenti
Csákánydoroszló
Szentgotthárd
Körmend
Sárvár
Celldömölk
Csorna
Mosonmagyaróvár
Jánossomorja
Komárom
Kisbér
Oroszlány
Csákvár
Mór
Bicske
Zsámbék
Pilisvörösvár
Szob
Esztergom
Dorog
Piliscsaba
Budakeszi
Budaörsi
Szentendre
Ráckeve
Dunaújváros
Sárbogárd
Dunaföldvár
Solt
Kalocsa
Kecel
Kiskunfélegyháza
Kiskőrös
Kiskunmajsa
Kiskunhalas
Jánoshalma
Mórahalom
Bácsalmás
Baja
Bátaszék
Tolna
Szekszárd
Szeged
Makó

©CSFK Földrajztudományi Intézet, www.nemzetiatlasz.hu, Budapest, 2021

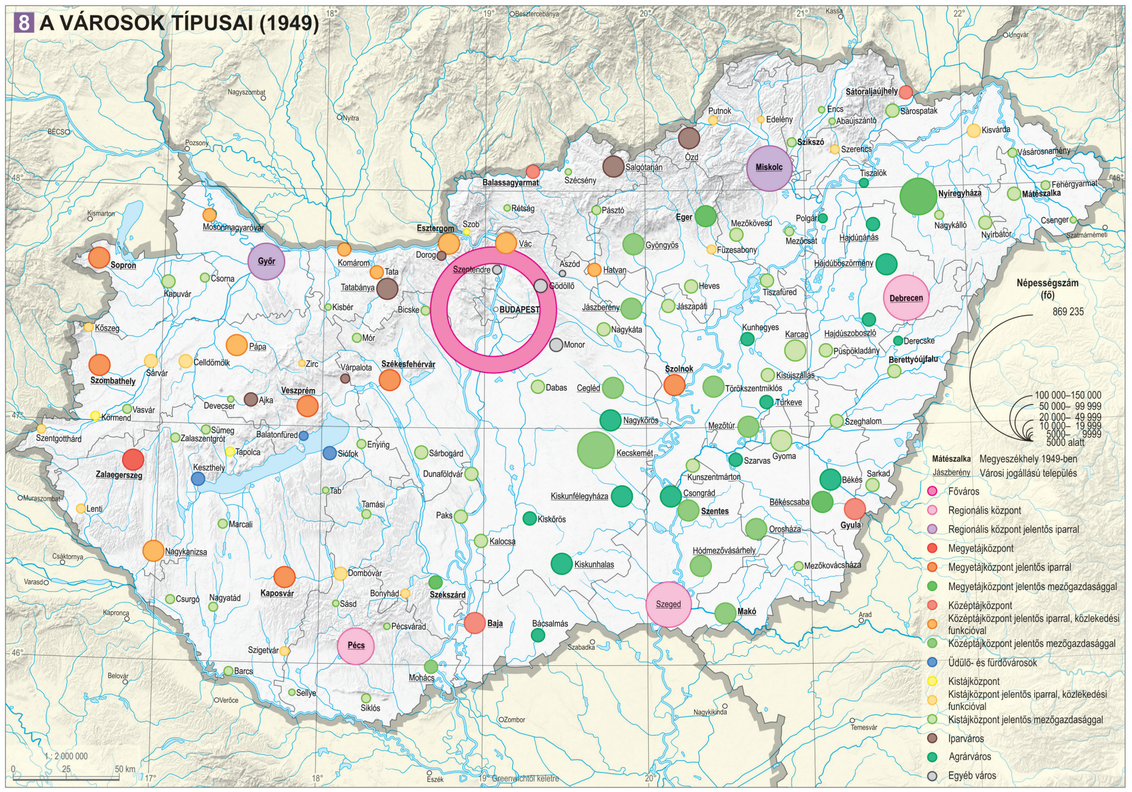
8 A VÁROSOK TÍPUSAI (1949)
Népességszám (fő)
869 235
100 000–150 000
50 000– 99 999
20 000– 49 999
10 000– 19 999
5000– 9999
5000 alatt
Mátészalka Megyeszékhely 1949-ben
Jászberény Városi jogállású település
Főváros
Regionális központ
Regionális központ jelentős iparral
Megyetájközpont
Megyetájközpont jelentős iparral
Megyetájközpont jelentős mezőgazdasággal
Középtájközpont
Középtájközpont jelentős iparral, közlekedési funkcióval
Középtájközpont jelentős mezőgazdasággal
Üdülő- és fürdővárosok
Kistájközpont
Kistájközpont jelentős iparral, közlekedési funkcióval
Kistájközpont jelentős mezőgazdasággal
Iparváros
Agrárváros
Egyéb város
BUDAPEST
Miskolc
Nyíregyháza
Debrecen
Eger
Esztergom
Győr
Sopron
Szombathely
Zalaegerszeg
Veszprém
Székesfehérvár
Szolnok
Kecskemét
Szentes
Gyula
Békéscsaba
Szeged
Makó
Baja
Szekszárd
Kaposvár
Pécs
Salgótarján
Balassagyarmat
Sátoraljaújhely
Mosonmagyaróvár
Komárom
Tata
Tatabánya
Vác
Dorog
Szentendre
Gödöllő
Hatvan
Jászberény
Monor
Cegléd
Dabas
Nagykőrös
Mezőtúr
Szeghalom
Karcag
Hajdúszoboszló
Püspökladány
Berettyóújfalu
Debrecen
Hajdúböszörmény
Hajdúnánás
Mezőkövesd
Gyöngyös
Füzesabony
Heves
Tiszafüred
Kunhegyes
Kisújszállás
Törökszentmiklós
Túrkeve
Szarvas
Gyoma
Mezőberény
Sarkad
Orosháza
Hódmezővásárhely
Mezőkovácsháza
Kiskunfélegyháza
Kiskunhalas
Kiskőrös
Kecskemét
Paks
Tamási
Szekszárd
Bonyhád
Dombóvár
Siófok
Balatonfüred
Keszthely
Tapolca
Sümeg
Zalaszentgrót
Celldömölk
Sárvár
Szombathely
Kőszeg
Pápa
Ajka
Veszprém
Győr
Sopron
Csorna
Kapuvár
Mosonmagyaróvár
Komárom
Tata
Tatabánya
Esztergom
Szentendre
Vác
Gödöllő
Hatvan
Eger
Salgótarján
Balassagyarmat
Sátoraljaújhely
Miskolc
Nyíregyháza
Debrecen
Szolnok
Szeged
Pécs
Baja
Makó
Szombathely
Zalaegerszeg
Kaposvár
Szekszárd
Szigetvár
Barcs
Siklós
Mohács
Szentgotthárd
Lenti
Marcali
Nagykanizsa
Csurgó
Nagyatád
Csákánydoroszló
Csákánydoroszló
Csákánydoroszló

közé, viszont az utóbbi évtizedekben megszaporodtak a városi címmel rendelkező, többnyire alacsony hierarchiaszintű, markáns idegenforgalmi szerepkörű fürdő- és üdülővárosok.

A városok dinamikája

A városok szerepköre, hierarchikus rangja nem feltétlenül tükrözi a helyi lakosság életminőségét. Sokkal többet elárul közelmúltbeli társadalmi-gazdasági fejlődésükről, társadalmi megújuló képességükről dinamikájuk. Városaink fejlődési dinamizmusának megállapításához olyan mutatókat vettünk figyelembe, amelyek tükrözik népesedési viszonyaikat (pl. népességszám-változás, idősek aránya, vándorlási egyenleg), társadalmi helyzetüket (pl. diplomások aránya, a jövedelemadó nagysága), a gazdasági aktivitás helyi szintjét (foglalkoztatottak, illetve munkanélküliek aránya, vállalkozások sűrűsége), valamint az ingatlanpiac értékítéletét (a használt lakások átlagára) a rendszerváltozás utáni időszakban. A rangsorszámítás módszerével 136 városunkat vizsgáltuk meg és soroltuk az átlagtól való eltérés alapján négy markáns dinamikai csoportba 10.

Az, hogy Budapest és olyan dunántúli városok, mint Győr, Sopron vagy Mosonmagyaróvár a dinamikus városok közé került, nem meglepő. Viszont még náluk is erőteljesebben fejlődnek a főváros közvetlen szomszédságában fekvő kisvárosok (pl. Dunakeszi, Budaörs, Gödöllő, Szentendre, Szigetszentmiklós), melyek sokat nyertek az elmúlt évtizedekben Budapest társadalmi-gazdasági kisugárzásából. Emellett az is látszik, hogy a dinamika átfogó mérőszáma nem égtájfüggő, a keleti országrészben legalább annyi gyorsan fejlődő város található, mint a Nyugat-Dunántúlon. Közöttük éppúgy megtaláljuk a jászsági ipari klaszter hagyományos központját, Jászberényt, mint az új ipari telephelynek számító Kecskemétet. Hozzájuk csatlakozik a regionális/megyeszékhely funkciókat tömörítő Szeged, Debrecen és Nyíregyháza vagy a fürdőturizmus fellegvára, Hajdúszoboszló. Sokat elárul az is, hogy az észak-magyarországi megyékben nincs egyetlen dinamikus város sem. Az érem másik oldalát jelentik a gazdaságilag lecsúszó, társadalmi szempontból megújulni nem képes városok. A sereghajtó Komló, Ózd, Salgótarján a rendszerváltozás után komoly krízisen ment keresztül az ipar leépülése miatt, de ide sorolható Dunaújváros, Ajka, Várpalota és Kazincbarcika is. A kör az alföldi mezővárosok csoportjával (pl. Karcag, Törökszentmiklós, Kunszentmárton, Békés, Szeghalom) és számos funkciószegény dunántúli kisvárossal (pl. Barcs, Nagyatád, Siklós, Sümeg) bővül.

A városok morfológiai jellemzői

A településekről a legközvetlenebb, érzelmi hatásokat is kiváltó benyomást külső megjelenésük – a várostest kiterjedése, az alaprajz, a beépítettség milyensége, az egyes épületek, várostömbök, illetve városrészek által ellátott szerepkörök jellege – adja. A településföldrajz e tárgykörben folytatott vizsgálatainak leggyakoribb célja a beépítettség jellegének (pl. földszintes, emeletes, zártsorú, családi házas) és az egyes városrészek funkciójának a megállapítása. Néhány városunk funkcionális övezeti elrendeződése jól tükrözi kialakulásuk és történelmi fejlődésük körülményeit 11. Megkülönböztettük a városközpontokat, alközpontokat, a belső és külső lakóövezeteket, a szocialista korszak nagy lakótelepeit, az ipari és közlekedési területeket, a városok zöldövezeteit, az úgynevezett zártkerteket (magántulajdonú rekreációs-mezőgazdasági területek) és a speciális funkciókat ellátó egyetemi negyedeket (campusokat).

Észak-déli irányban a Bükk lábainál, az Eger-patak völgyébe épült *Eger* városteste. Városmagja a történelmi levegőt árasztó Dobó tér és környéke, felette a vár műemléki épületeivel; a 18. századi barokk városmag körül a jobbára zárt, földszintes beépítettségű belső és külső lakóövezet helyezkedik el. A hagyományos várostest és az 1961-ben Egerhez csatolt Felnémet között fekvő területen alakult ki a város északi alközpontja; a várostesttől délre kiterjedt ipari-közlekedési terület helyezkedik el.

Érd funkcionális szerkezete felettébb egyszerű; a város nem más, mint Budapest városhatárához tapadó végeláthatatlan családi házas kertváros; a vasútállomás körül napjainkban formálódik a néhány magasépületből álló kicsiny városmagja.

A dunai átkelőhely *Komárom* a folyó bal partján, a Csallóköz délkeleti szegletében alakult ki, ahol a Vág a Dunával egyesül. A stratégiailag fontos hely védelmére a középkorban várat emeltek, forgalmas piaca és kikötője révén IV. Bélától 1265-ben városi kiváltságokat kapott. A török hódoltság idején, Buda eleste után kezdődött meg az impozáns komáromi erődrendszer kiépítése, amely csak a 19. század második felében fejeződött be. A török kor után a dunai hajózásnak köszönhetően Komárom lett a magyar gabonakivitel egyik központja. Ekkorra tehető a Duna jobb partján Újszőny kialakulása is, amely 1896-ban – nem sokkal a két partot összekötő Erzsébet híd átadása után – egyesült Komárommal. A trianoni határ a várost kettévágta, s ekkor indult meg a kisebb újszőnyi település rohamos fejlesztése, várossá formálása. Ma a Duna két oldalán fekvő ikervárosnak együttesen 53 ezer lakosa van, kicsiny városmagjukat kiterjedt földszintes lakóövezetek és ipari-vállalkozási zónák szegélyezik.

Debrecen várostestének alakulását a domborzati viszonyok nem befolyásolták. A város magja tulajdonképpen egyetlen nagyvárosias beépítésű utca (a Piac utca) körül helyezkedik el. A főutcától alig néhány méterre jellegzetes, a magyar településföldrajz kiemelkedő alakja, Mendöl Tibor által „kisvárosi lakónegyednek" nevezett földszintes, de zártsorú beépítésű, terjedelmes belső lakóövezet kezdődik, amelybe ma már benyomulnak a szocialista korszak panelházai; észak felől villa- és vigalmi negyed, valamint az egyetem s a klinikák negyede csatlakozik a belső lakóövezethez. Még távolabb a városmagtól az alföldi városokra oly jellemző „kertségek" övezik a várost, melyek néhány évtizede még a városi szegénység falusias telepei voltak, de ma már lakótelepek és lakóparkok ékelődnek a kertségek területébe. Az autópályától a városba vezető út mentén formálódik a város új kapuja (alközpontja).

Pécs a Mecsek lábánál futó (6-os számú) országút mentén, a hegység és a Pécsi-víz vizenyős völgytalpa között, nyugat–keleti irányban hosszan elnyúlva épült. Kompakt, zártan beépült, helyenként középkori városfallal körülvett városmagját földszintes-egyemeletes, üzletutcákkal átjárt belső lakónegyed övezi, északon a Mecsek lejtőire felhúzódva, ahol szinte észrevétlenül megy át a külső lakóövezetet képező kertvárosias villanegyedbe. A városmagtól délre, a Pécsi-víz árterén túl fekvő magaslaton a hatvanas-hetvenes években épült fel a város másik nagy külső lakóövét képező sokszintes lakótelep. A város alközpontjai is a fő forgalmi tengely mentén alakultak ki (a revitalizált Zsolnay-gyár a keleti városkapu részét képezi).

Kolozsvár az Erdélyi-medence szellemi, gazdasági központja, ősi vásárváros, amely a Kis-Szamos partján, a védelmet biztosító Fellegvár tövében jött létre. A 15–16. századi gazdagsága („Kincses Kolozsvár"), a céhes ipar és kereskedelem a városfalon belül (melynek nagy része máig épen maradt) szabályos, derékszögű utcahálózatú, emeletes beépítésű, főúri palotákkal, polgári házakkal gazdagon díszített városmagot eredményezett. A város szerkezetét – Erdély viszonylagos függetlenségének köszönhetően – a török dúlás sem formálta át. A 19–20. század fordulóján magas színvonalú intézményekkel (pl. egyetem, színház, múzeum) gazdagodott. A város főként a Szamos teraszán terjeszkedett, kelet–nyugati irányban, a völgyet követő országút, majd vasútvonal mentén. Itt jöttek létre külvárosai, kisvárosi zártsorú beépítéssel. A város keleti részén a vasútállomás szomszédságában kiterjedt ipari, vállalkozási övezet alakult ki.

Néhány nagyvárosi intézmény előfordulása városainkban

A nagyvárosi intézmények előfordulását feltüntető térképsorozat kiegészíti a városok hierarchikus rangjáról elmondottakat, kiemelve a településhálózatból a magasabb szintű ellátást biztosító városok körét 12.

Az *egyházigazgatási központok* – püspökségek, érsekségek, egyházkerületek székhelyei – nem csak egyházigazgatási feladatokat látnak el. Kulturális, oktatási, szociális, idegenforgalmi tevékenységük is befolyásolja egy-egy város hierarchikus szintjét, szerepkörét, arculatát, atmoszféráját. Jelenleg 17 városunk tölt be egyházigazgatási szerepet. A legtöbb és legrégebbi egyházi központtal a római katolikus egyház rendelkezik, összhangban az ország felekezeti összetételével (az összlakosság 37,2%-a, a felekezeti hovatartozásukat vállalók 68%-a vallotta magát római katolikusnak a 2011-es népszámlálás alkalmával). Az első püspökségeket trónra lépése után nem sokkal Szent (I.) István az államszervezés keretében alapította; Esztergom, Veszprém,

11 VÁROSOK BELSŐ FUNKCIONÁLIS-MORFOLÓGIAI SZERKEZETE

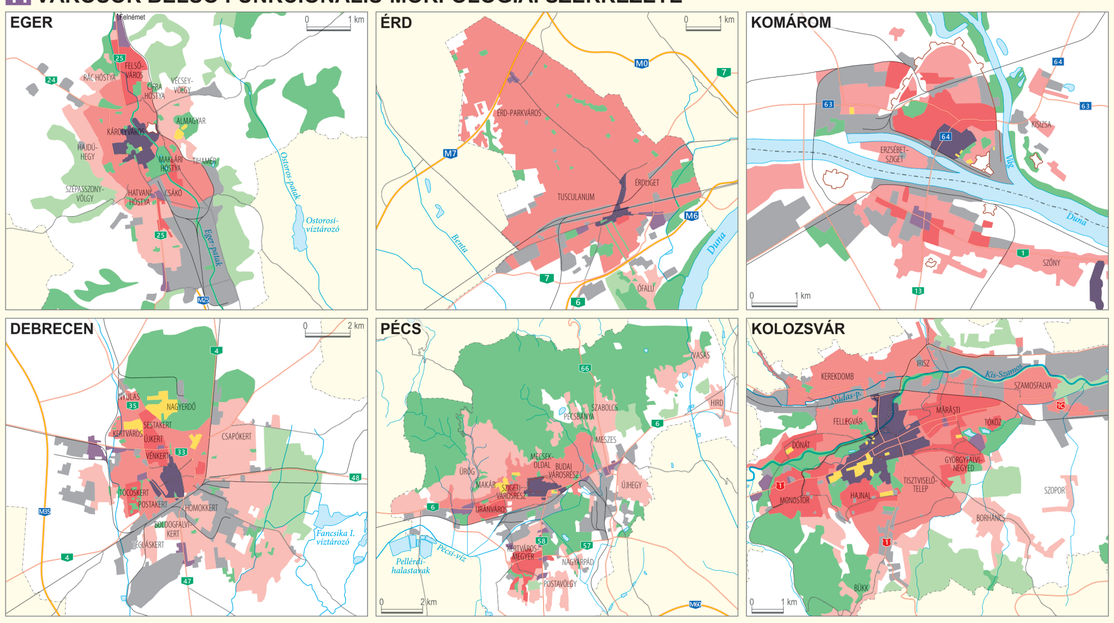

12 VÁROSOK ELLÁTOTTSÁGA MAGAS HIERARCHIASZINTŰ INTÉZMÉNYEKKEL

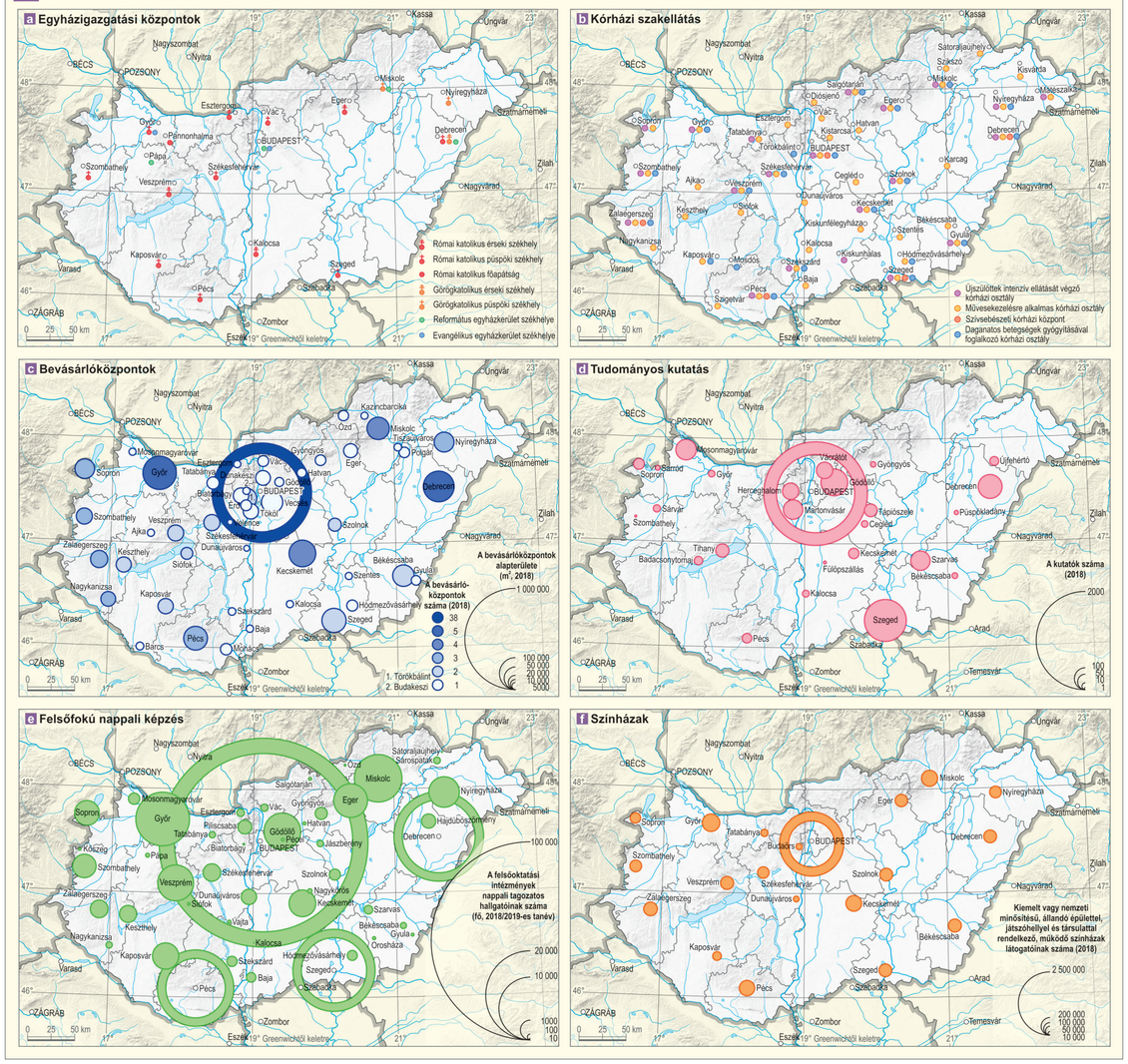

©CSFK Földrajztudományi Intézet, www.nemzetiatlasz.hu, Budapest, 2021

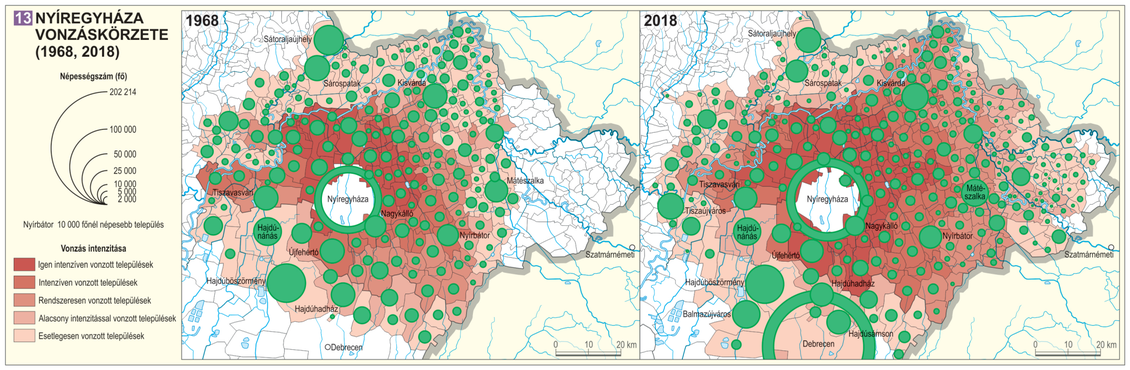

Győr, Pécs, Eger, Kalocsa már 1009-ben létezett, s Vác is Szent (I.) István alapítása. Az ország mai területén újabb püspökségeket 1777-ben alapítottak (Szombathely, Székesfehérvár), majd 1923-ban a csanádi püspökség tette át székhelyét a Magyarországtól elcsatolt Temesvárról Szegedre. Utoljára 1993-ban módosították a magyarországi római katolikus egyház területi szervezetét: Kaposváron és Debrecenben püspökség létesült, Veszprém érsekséggé lépett elő. A pannonhalmi főapátság 15 egyházközség számára 1993 óta látja el a püspökség teendőit. Az ország északkeleti tájain, elsősorban a Nyírség területén élő kb. 180 ezer görögkatolikus hívő egyházi központjai Debrecen, Nyíregyháza és Miskolc. Az 1,1 millió főt számláló református felekezet egyházkerületi székhelyei: Debrecen (a „kálvinista Róma"), az egy tömbben élő tiszántúli reformátusok központja, Miskolc, a tradicionális egyházi központ, Sárospatak helyét vette át. Rajtuk kívül Budapesten és Pápán működik református püspökség; a több mint 200 ezer hívőt magáénak tudó evangélikus egyház pedig Győrben és ugyancsak Budapesten tart fenn püspökséget.

A magas szintű *egészségügyi ellátás* kiépültségét négy intézmény jelenlétével vagy hiányával vesszük számba. Az egészségügyi ellátás intézményeinek területi eloszlását az ellátandó betegek számának országosan viszonylag egyenletes eloszlása határozza meg, így az ellátó intézmények is meglehetősen egyenletesen fedik le az ország területét, s messzemenően igazodnak a városhierarchiához. Budapest mellett teljes körű ellátást nyújtanak a regionális központok Miskolc és Győr kivételével, ahol nem működnek orvosképző egyetemek, illetve klinikák, valamint Zalaegerszeg. A megyeszékhelyek intézményhálózata hasonlít egymáshoz, Békéscsaba kivételével (Békés megye kórháza Gyulán működik).

A belkereskedelemben egyre nagyobb súlyt képviselnek a Magyarországon 1976-ban megjelent *bevásárlóközpontok*. Mára számuk 48 városban 123-ra növekedett, bennük 7116 üzlet tevékenykedik több mint 2 millió m²-en (közülük Budapesten 38 bevásárlóközpont 4531 üzlettel). A bevásárlóközpontok területi eloszlását a fogyasztók (népesebb települések) és a közlekedés térszerkezete határozza meg, ám megtelepedésükhöz nincs szükségük sűrű forgalmú városrészekre, üzletutcákra; maguk képesek kiváltani a forgalmat. A nagyvárosokban is többnyire a külső kerületekben, a városok előterében találják meg telephelyüket. Ezért szaporodnak meg a főváros körül az ún. városkapuknál, s ezért fordulnak elő alacsonyabb hierarchiaszintű települések területén (Budakeszi, Tökül, Biatorbágy, Dunakeszi, Törökbálint), viszont nem működik bevásárlóközpont például Salgótarjánban, Pápán, Jászberényben és Cegléden. Az idegenforgalom kereskedelemélénkítő hatását jelzik Velence, Siófok, Keszthely bevásárlóközpontjai.

A *tudományos kutatás* városi központjait a fő profilú kutatóintézetek tudományos kutatóinak számával ábrázoltuk. Ilyen jellegű tevékenységet azonban számos más intézmény (egyetemek, leveltárak, múzeumok, a KSH, az Országos Meteorológiai Szolgálat, nagyvállalatok kutató-fejlesztő osztályai stb.) is folytat. A tudományos kutatás a legtöbb tevékenységnél egyértelműen a fővárosban koncentrálódik. Budapesten kívül jelentősebb kutatóintézetek csak Szegeden (Szegedi Biológiai Központ, a nemzetközi jelentőségű ELI-ALPS Lézeres Kutatóintézet), Debrecenben (ATOMKI) működnek, s néhány agrárgazdasági kutatóintézet foglalkoztat nagyobb számú kutatót (pl. Gödöllő, Szarvas, Mosonmagyaróvár). Feltűnő, hogy a regionális központok közül Győrben és Pécsett csak néhány kutatót foglalkoztató önálló intézetek működnek.

1910-ben mindössze 14 ezer egyetemi hallgató tanult az országban, közülük mintegy 8 és félezer Budapesten. Jelenleg 44 településen működik felsőfokú tanintézet, ezeknek közel 200 ezer hallgatója volt a 2018/19-es tanévben, ebből kereken 110 ezer Budapesten. A (nagyobb) *felsőoktatási központok* nemcsak jelentős szellemi tőkét biztosítanak a befogadó városnak, de munkaerőpiaci, gazdasági, lakáspiaci hatásuk sem elhanyagolható. Budapest domináns városi szerepköre a felsőoktatás telephelyválasztásában is tükröződik; a felsőoktatás hallgatóinak 55%-a itt végzi tanulmányait. A fővároson kívül három város, Debrecen (20 146 hallgató), Szeged (17 004 hallgató) és Pécs (14 664 hallgató) tekinthető igazán egyetemi városnak, nemcsak hallgatóik létszáma, hanem a képzések sokoldalúsága okán is; Győr és Miskolc kínálatából elsősorban az orvosképzés hiányzik. Néhány városban a felsőoktatás csak jelképesen van jelen, egy-egy kihelyezett képzés formájában; 10 városban a felsőoktatás hallgatóinak száma 100, további 15-ben 500 fő alatt marad.

Magyarországon száznál is több településen vannak rendszeresen színielőadások (fesztiválok, nyári színházak, állandó társulat nélküli játszóhelyek stb.), az állandó társulattal rendelkező városok száma azonban mindössze húsz. A *színházak* a megyeszékhelyek jellemző intézményei, 17 megyeszékhelyünk rendelkezik színházzal (Salgótarjánnak és Szekszárdnak nincs állandó társulata, s csak a soproni, budaörsi és a dunaújvárosi színház működik a megyeszékhelyeken kívül). Budapest súlya e téren is kiemelkedő, 2,6 milliós éves nézőszáma majd hússzorosa a nagyobb vidéki színházakénak.

A magasabb szintű ellátást nyújtó városi intézmények (pl. szaküzletek, középiskolák, kórház) nemcsak a helyi lakosok, hanem a környéken élők igényeit is kiszolgálják. A város központi funkciójú intézményei által ellátott környékbeli területet nevezzük vonzáskörzetnek. A vonzáskörzet kiterjedése függ a város méretétől, a központi funkciók számától és súlyától, a központ elérhetőségétől, emellett időben folyamatosan változik. A vonzáskörzetek lehatárolásának hagyományos módszere a kapcsolatteremtések gyakoriságának felmérésén (pl. vevőszámlálás, bejáró diákok számbavétele, kórházi ápolások adatai) alapult. Így készült el Nyíregyháza 1968-as komplex vonzáskörzetének térképe is Beluszky Pál kutatásai nyomán 13.

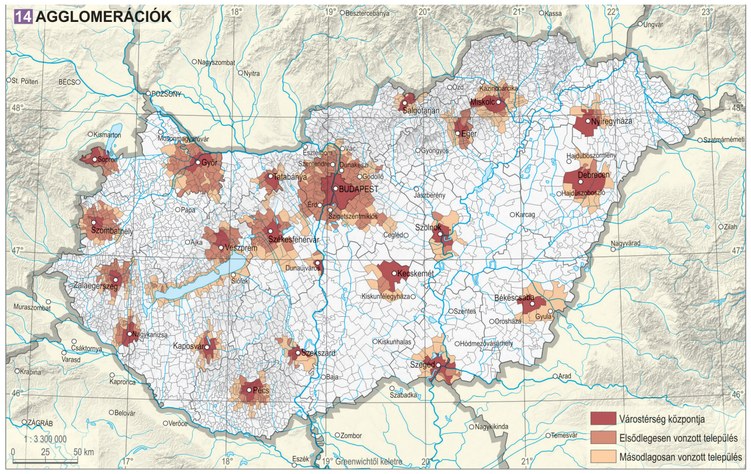
14 AGGLOMERÁCIÓK
Győr
Miskolc
Eger
Nyíregyháza
Debrecen
Salgótarján
BUDAPEST
Szombathely
Pápa
Veszprém
Székesfehérvár
Szolnok
Zalaegerszeg
Keszthely
Siófok
Kaposvár
Szekszárd
Pécs
Szeged
Békéscsaba
Gyula
Orosháza
Makó
Szentes
Kecskemét
Kiskunfélegyháza
Kiskunhalas
Baja
Szabadka
Nagykanizsa
Dombóvár
Komló
Vác
Érd
Cegléd
Jászberény
Karcag
Nagyvárad
Arad
Temesvár
Zombor
Novi Sad
Eszék
ZAGRAB
Belovár
Verőce
Kaposvár
Csákovica
Varaždin
Kaprinca
Murakeresztúr
Murszombat
Nagykanizsa
Nagyszombat
Nyitra
Pozsony
St. Pölten
BÉCS
Sopron
Kismarton
Mosonmagyaróvár
Győr
Tata
Esztergom
Szentendre
Budaörs
Gödöllő
Tatabánya
Érd
Vác
Dunakeszi
Hatvan
Gyöngyös
Eger
Miskolc
Salgótarján
Ózd
Kazincbarcika
Nyíregyháza
Hajdúböszörmény
Debrecen
Hajdúszoboszló
Karcag
Szolnok
Törökszentmiklós
Cegléd
Nagykőrös
Kecskemét
Dunaújváros
Siófok
Veszprém
Székesfehérvár
Keszthely
Zalaegerszeg
Nagykanizsa
Kaposvár
Dombóvár
Komló
Szekszárd
Pécs
Baja
Szabadka
Kiskunhalas
Kiskunfélegyháza
Szeged
Szentes
Orosháza
Gyula
Békéscsaba
Makó
Hódmezővásárhely
Nagyszénás
Nagykanizsa
Temesvár
Arad
Nagyvárad
Zombor
Eszék
Belovár
Verőce
Csákovica
Varaždin
Kaprinca
Murakeresztúr
Murszombat

Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)
www.nemzetiatlasz.hu

Szerkesztőbizottság
Kocsis Károly (elnök)
Klinghammer István (tiszteletbeli elnök), Nemerkényi Zsombor (titkár),
Kincses Áron, Kovács Zoltán, Tóth Géza, Zentai László

Kartográfiai Tanácsadó Bizottság
Zentai László (elnök)
Bartos-Elekes Zsombor, Bottlik Zsolt, Buga László,
Elek István, Gede Mátyás, Gercsák Gábor, Györffy János,
Márton Mátyás, Orosz László, Török Zsolt Győző

MNA Társadalom kötet

Kötetszerkesztők
Kocsis Károly (főszerkesztő), Kovács Zoltán, Nemerkényi Zsombor, Kincses Áron, Tóth Géza

Fejezetszerkesztők
Bajmócy Péter, Bálint Lajos, Beluszky Pál, Boros Lajos, †Csatári Bálint, Dövényi Zoltán,
Kocsis Károly, Kovács Zoltán, Őri Péter, Pál Viktor, Szabó Laura, Székely Gáborné, Tátrai Patrik

Szakmai lektor
Probáld Ferenc, Gercsák Gábor

Nyelvi lektor
Kálóczy Katalin, Gercsák Gábor

Borítóterv
Mezei Gáspár – CSFK Földrajztudományi Intézet, Kuti Ildikó – Civertan Bt.

Arculatterv, tipográfia
Kuti Ildikó – Civertan Bt.

Sokszorosítás
Pannónia Nyomda Kft.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített, illetve rövidített változatainak kiadási jogát is.
A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak valamely része semmiféle formában, semmiféle nyelven nem sokszorosítható és nem publikálható.

Felelős kiadó: Kiss László főigazgató
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, www.csfk.org
© CSFK Földrajztudományi Intézet, www.mtafki.hu, Budapest, 2021

A kiadvány megjelenéséhez támogatást nyújtott:
Magyarország Kormánya
Innovációs és Technológiai Minisztérium
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia

A kötet szerkesztésének lezárása: 2021. február 1.

ISBN 978-963-9545-55-7ö
ISBN 978-963-9545-63-2

©CSFK Földrajztudományi Intézet, www.nemzetiatlasz.hu, Budapest, 2021

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA TÁRSADALOM

Szerzők
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Beluszky Pál
Boros Lajos
Branyiczkiné Géczy Gabriella
†Csatári Bálint
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Fabula Szabolcs
Faragó Tamás
Farkas Jenő Zsolt
Gábriel Dóra
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Gyuris Ferenc
Ilcsikné Makra Zsófia
Jankó Ferenc
Kincses Áron
Kocsis Károly
Kovács Zoltán
Kovalcsik Tamás
Kulcsár László
Lados Gábor
Makay Zsuzsanna
Monostori Judit
Murinkó Lívia
Nagy Gábor
Nagy Gyula
Obádovics Csilla
Őri Péter
Pál Viktor
Pénzes János
Pirisi Gábor
Szabó Laura
Székely Gáborné
Szilassi Péter
Tátrai Patrik
Tóth Géza
Tóth Pál Péter
Trócsányi András
Uzzoli Annamária
Wéber András

Térkép- és ábraszerzők
Agárdi Norbert
Bácskainé Pristyák Erika
Bajmócy Péter
Bálint Lajos
Balizs Dániel
Balogh András
Baranyai Olga
Bartos-Elekes Zsombor
Beluszky Pál
Benedek József
Bertus Zoltán
†Bognár András
Boros Lajos
Bottlik Zsolt
Branyiczkiné Géczi Gabriella
Braun László
Csapó Tamás
†Csatári Bálint
Csernicskó István
Demeter Gábor
Dézsi Gyula
Dövényi Zoltán
Egedy Tamás
Elekes Tibor
Farkas György
Farkas Jenő Zsolt
Frisnyák Sándor
Gál Tamás
Gulyás Ágnes
Győri Róbert
Gyuris Ferenc
Hărănguş, Iulia
Hegedűs Viktor
Horváth István
Ilcsikné Makra Zsófia
Jankó Ferenc
Jász Erzsébet
Kardos Laura
Kincses Áron
Kiss Tamás
Kocsis Károly
Kókai Sándor
Kovács Zoltán
Kovalcsik Balázs
Kovalcsik Tamás
Kovály Katalin
†Kubinyi András
Kücsán József
Lados Gábor
Lengyel István Máté
Lennert József
Makay Zsuzsanna
Matlovičová, Kvetoslava
Máté Zsolt
Moldovan, Ciprian
Molnár József
Mucsiné Égerházi Lilla
Murinkó Lívia
Nagy Gábor
Nagy Gyula
Németh Ádám
Őri Péter
Pál Viktor
Pálóczi Gábor
Pásztor István Zoltán
Pénzes János
Pintér János
Róbert Péter
Sikos T. Tamás
Szabó Balázs
Szabó Laura
Szende Katalin
Székely Gáborné
Szilassi Péter
Szűcs Sándor
Tátrai Patrik
†Thirring Gusztáv
Tiner Tibor
Tolnai Gábor
Tóth Géza
Tóth Pál Péter
Trócsányi András
Uzzoli Annamária
†Varga E. Árpád
Vasárus Gábor László
Wéber András
Zupančič, Jernej

Vezető térképészek
Koczó Fanni
Kovács Anikó
Mezei Gáspár
Nemerkényi Zsombor

További térképészeti közreműködők
Agárdi Norbert
Bálint Lajos
Bartos-Elekes Zsombor
Bottlik Zsolt
Demeter Gábor
Szabó Renáta

Technikai munkatársak
Laczkó Margit
Magyar Árpád

©CSFK Földrajztudományi Intézet, www.nemzetiatlasz.hu, Budapest, 2021